ئۇرۇش كېرەكمۇ كۈتۈشمۇ ؟

مەغلۇب بولغان مىللەتلەر رەھبەرلىرى ھەققىدە مۇلاھىزىلەر

مۇھاسىرىگە چۈشۈپ قالغان بىر مىللەتنىڭ داھىيسى ئۈچۈن ئۆز ئىنىڭ ئەھدى ئاستىدا قالغان ۋەتىنىدە قايسى شارائىت ئاستىدا تۇرۇپ ئۇرۇش ياخشى. ۋە قايسى شارائىتتا ۋەتەننى تاشلاپ كېتىش ياخشى ؟ بۇ ئاسان سوئال ئەمەس. چۈنكى بۇنىڭغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن نۇرغۇن ئىنچىكە مەسىلىلەرنى ئېتىبارغا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن خەلقنىڭ مىجەز خۇلقى، ئەشكىللىنىش دەرىجىسى، تاشقى ئەھدىنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ۋە ئەھمىيىتى، يەرلىك ۋە خەلقئارا ساھەلەردىكى تەرەققىيات. بۇ ئۇنسۇرلارنىڭ كەلگۈسىدىكى ئۆزگىرىشى.

لىكۇد پارتىيىسى ھاكىمىيەتكە كەلگەندىن كېيىن، نومۇسسىز ھەقىقەتلەر ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. مەلۇم بولۇشىچە 242 - 338 - ۋە 425 - قارارلارغا ئامېرىكا تامامەن ئەمەل قىلمايدىغانلىقى چىقىۋاتىدۇ. بۇ يەردىكى سوئاللار بولسا دۇنيادىكى ئەرەپلەر دەپ چاقىرىلىدىغان پەلەستىن رەھبىرى ئەرەپات ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتىگە باش ئېگىشنى توختىتىپ ئۇرۇشنى قارار قىلالامدۇ يوق ؟

بۇ مەن باشتا دەپ ئۆتكەندەك ئاسان مەسىلە ئەمەس. مېنىڭ قارىشىمچە ئۆز ئىنىڭ دۆلىتى داھىسى «ئۆلۈمنى» سېزىپ تۇرۇپ ساقلاپ قېلىشنى خالىغان كىشى مۇمكىن قەدەر خەلقىگە يېقىن تۇرۇشى لازىم. گەرچە بۇ ئۇنىڭ شەخسى ئەركىنلىكى، شەرىپى [illegible] قۇربان قىلىش بەدىلىگە بولسىمۇ مەيلى. بىز رەئىس ماندېلانى ئويلىشىمىز كېرەك. ئۇ 28 يىللىق ھاياتىنى «روبېن ئايلاند» دېگەن قەبىھ تۈرمىدە ئېغىر ئىشلەر ئىچىدە ئۆتكۈزدى. پەلەستىن لىدېرلىرىنىڭ ئەھۋالىغا قارىساق «خەلقىنىڭ قېشىدا» تۇرماق ئاسانغا چۈشمەيدۇ. پەلەستىن رەھبىرى ۋەتىنىدىن يىراق سۈرگۈندە ياشاش ئەمەس، كۆپچىلىك بىلەن ئۇرۇش كېرەكمۇ ياكى پەلەستىن زېمىنىدا كەملىكنى ساقلاپ -

تۇرۇۋاتقانلىرى بىلەن بىر-بىرىگە ئىشەنمەسلىكى، خالىقىنىڭ نېمىشقا تىبەت ئۈچۈن ئۇرۇش كېرەكمۇ ؟

1959-يىلى مارت ئايىدا ھىمالايا تاغلىرىدىكى تىبەت مەركىزى لاسادىن 24 ياشلىق يىگىت ئادەتتىكى ماللار كىيىمى بىلەن تاغلىق يوللار بىلەن جەنۇبقا قاراپ يول ئالدى. «لوڭتسې جوڭ» سېپىلىغا كەلگەندە. بۇ ياش يىگىت توختاپ ئويلاندى. ئۇ بولسا تىبەت خەلقىنىڭ ماللىق ۋە دىنى داھىيسى 14-لاما دالاي ئىدى. ئۇ لاسانى قورشاپ بولغان خىتاي ھەربىي ھەيئەتلىرى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى باشلاشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، بۇ پۇرسەت قولدىن كېتىپ كېچىكىپ قالغان ئىدى، چۈنكى خىتايلار ئەمەلىيەتتە لاساغا ئۇ نەلەردىكى بوتخانا، دىنى ئورگانلار، ئائىلە كىشىلىرى ۋە باشقا ئورۇنلارنى تۇتۇپ ھېچكىمگە بىلدۈرمەي ھەل قىلغۇچ ھۇجۇمنى باشلىغانىكەن. خىتايلار لاسانى قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن شىددەتلىك ئۇرۇش ئاچقان ھەم ئوتتۇرىدىكى ئەڭ چوڭ «تىنچلىق خانىسى» ئىبادەتخانىسى مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن يىغىلغان ئىدى. خىتاي قوشۇنلىرى ئىبادەتخانىنى تانكىلار بىلەن قورشىدى. بىگۇناھ ئائىلىلەردىن مىڭلارچە ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. قورال كۈچى ئاجىز تىبەت قارشىلىق قوشۇنلىرى قارشىلىق كۆرسىتىشتە ئاجىزلىق تامامەن يوقىتىلدى.

ھۇجۇمنىڭ 3-كۈنى دالاي لامانىڭ تۇرۇش جايى «پوتالا سارىيى» ئۈستىگە خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ قىزىل بايرىقى تىكىلگەنىدى.

قارشى كۈچ تامامەن توختىدى. خىتايلار ئون مىڭلارچە ئائىلىنى سولاق لاگېرلىرىغا سۈرگۈن قىلىپ سولىدى. سولانغانلارنىڭ تولىسى ئۆلتۈرۈلدى.

دالاي لاما خىتايلارنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋاتقان 60 مىڭلىغان ئەسكەر يىراقلىقتىكى «لوڭتسې جوڭ» سېپىلىغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ھىندىستاندىن سىياسىي پاناھلىق تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ھىمالايا تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ لاسادىن لوڭتسې جوڭغا كېلىش سەپىرىدىكى چارچاش

ۋە ھارغىنلىقنى قارىماي ١٠ - مارت ھىندىستان چېگرىسىغا قەدەم
قويدى . ئۇ شۇنىڭ بىلەن ۋەتىنىدىن ئايرىلىش باسقۇچىنى باشلىدى .
ھازىرغىچە شۇنداق ياشىماقتا .

پالىنىشنىڭ تالاپىتى دالاي لاما ئۈچۈن ئەجەللىك قىيىن ئىدى . ئۇ زەخمەتلەر بىلەن
يەر دېگەن يوق بولغان ھەممە دالاي لاما ٩ يىلنى تىرىشچانلىق بىلەن ئۆتكۈزدى .
يەنى خىتاي كوممۇنىستلىرى ئۇنىڭ دۆلىتىگە ئىشغالىيەت جاھانگىرلىك سالغاندىن
باشلاپ خىتايلار بىلەن ھەمكارلىشىش ، سۆھبەتلىشىش بولمىدى ،
ئۆزىنىڭ شەخسى ، شەرىپى ، مىللىتىنىڭ خوجىلىقىنى قۇربان بەردى .
ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتىگە ئۇچرىغان ، خەلقى ئۈچۈن ئاپتونومىيە ھوقۇقى
بولسىمۇ قولغا قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشچانلىقلىرى ئاخىردا پۈچەك
بولۇپ چىقتى . ئۇ بۇ ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن دىنى ، مىللىي ئۆرپ - ئادىتى ،
شەخسى ، ئىجتىمائىي مەسىلەرنى ساقلاپ قېلىش بىلەن ۋاسىتىلىك
خىتاي ئىشغالىيىتىنى ئېتىراپ قىلىشنى ئىشارە قىلغان ئىدى .

لېكىن ئاخىردا مەلۇم بولدىكى 1959 يىلىدىن باشلاپ خىتاي تىبەت
ئۈستىدىكى زۇلمىنى ۋە خەلقنى ئېغىر ئىشغال قىلىپ باشقۇرۇشنى
خالىدى . خىتاي بۇ زېمىنىنىڭ زىرائەت ، كان بايلىق ، ۋە ستراتېگىيىلىك
قۇدرەتلىرىنى ئەمەلگە قىلماقتا .

بېيجىڭ ھاكىمىيىتى ئەينى يىلدا ئاھالىلەر ئۈستىدىكى ئەرزىل شەكىلدىكى ۋەھشى
«تولاش» تىنىمسىز ئىجرا قىلىشقا باشلىدى . خىتاي بۇندىن ئىلگىرى خىتاي
تەجرىبە بويىچە سىياسىتىنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلىشتا غەلىبە قازانغان ئىدى ،

خىتاي رەھبەرلىكى تىبەت خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسى ئىكەنلىكىگە
تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغان ئىدى . ئەمما تىبەتلىكلەرنى ئاسانلىق
بىلەن ئۆز ئىچىدە مىللىي ئۆرپ - ئادىتىنى يوقىتىپ خىتايلاشتۇرۇشنى ئويلىغان
ئىدى .

لېكىن ئىش ئويلىغاندەك بولمىدى . خىتاي باسمىچىلىرى ئۈزۈلمەي قاتتىق

تاغلىق تىبەتلىكلەرنى بويسۇندۇرۇش خىتاينىڭ ئۆز بوغرالىرىنى
بويسۇندۇرغاندەك ئاسانغا چۈشمەيدىغانلىقىنى چۈشەندى.
1959 - يىل. رايونغا خىتاي ئىشغالىيىتىنىڭ بىرىنچى يىلى شەرقى خام
ئۆلكىسىدە بېيجىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى بىرىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭ -
كۆتۈرۈلدى. خىتاي «خەلق ئازاتلىق ئارمىيە»، رايوننىڭ
تولا يەرلىرىدە ئاھالىلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ، تىبەتنىڭ مىللىي -
ئازاتلىق كۆرىشىنى باستۇردى.
بېيجىڭ ھاكىمىيىتى ئىلگىرى 9 يىل ئىچىدە دالاي لاما بىلەن ھەمكارلاشقان
بولسا «تويلىش» سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشتا ئۇنىڭ يار-دەمىگە ئېرىشىش
مۇمكىن ئىدى. ئەمما بۇ يىلى خىتاي رەھبەر قىزىل ھاكىمىيىتى بىلەن ھەمكارلىشىش
مۇمكىن ئەمەس ئىكەنلىكىنى بىلىپ خىتايغا قارشى كۆرەش قىلىشقا قارار قىلدى.
خىتايلار ئادەتتە بويىچە دالاي لاماغا بېسىم ئىشلىتىش ئۈچۈن
ئۇنىڭ ئۆزىنى باسمىغان قورچاق رەھبەرلىك ئورنىتىشقا تىرىشىپ
كۆردى. ئەمما ئۇلار پانچىن لاما بىلەن نىھايىتى ئاز غەلىبە قىلدى.
پانچىن لاما تىبەتتە 2 - دىنىي شەخس ھېسابلىنىدۇ. ئەمما ئۇلار
ئىنگا بوتگولاغ نامىلىق ئەسكەر قوماندانغا ئاسان سېلىشىپ 1959-يىل
مارت ئېيى كېيىن بىر قەدەر غەلىبە قىلدى. لېكىن ئۇمۇ بېيجىڭدىكى خوجىلىرى،
تىبەتتىكى خىتاي ئارمىيە باش قوماندانىغا بىۋاسىتە بويسۇناتتى.
بېيجىڭ ھاكىمىيىتى ئىشغالىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىنلا مۇمكىن بولغان تېزلىكتە
سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. بۇ قارار ئەسىرلەر بويى ئىشىنىپ كەلگەن
بىر دىنىي مەدەنىيەت، دىنىي ۋە مىللىي ئۆرپ-ئادەتلىرىدىن ۋاز كېچىشكە
زورلىدى. تىبەتلىكلەر تولىمۇ ئېغىر ھالدا ياشايتتى، يېمەك-ئىچمەك
كىيىم-كېچەك ئۈچۈن كالا قويدەك بولغان چارۋىلارغا تايىناتتى.
سانائەتتىمۇ ئۆزىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىشقا ئاساسلىناتتى.
ئەمما باشقىلار تىبەتتە قىسقىلا مەملىكەت قويغان ئورۇن كۈچلۈك يارىتىشلىرىدە
ئاز بولسا تىرىشىش بىلەن ھاياتىنى كەچۈرىدۇ.

تىبەتنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن قاتراپ يۈرىدىغان تىجارەتچىلەر ، زىيارەتچى بۇددىست راھىبلارنىڭ كېلىپ كېتىپ تۇرۇشى ئارقىلىق ئالاقىسى بار ئىدى .
ھەقىقەتتە تىبەت بۇددىزم دىنىنى ئانا يۇرتى ھىندىستاندىن موڭغۇلىيە ، خىتايغا يەتكۈزۈشتە ھەسسىسى بار ئىدى . لېكىن ئۇلار ١٠- ئەسىردە ئالاھىدە ھايات ئادىتىنى ساقلاپ كەلدى ، ئۇلارنىڭ ھايات ئۇسلۇبى بۇددىست تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئادەتلىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان . ئۇلار شۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىدۇكى ، ئۇلارنىڭ دىن ھەم دۆلەت رەھبەرلىكى ، ئۇنىڭ بېشىدا دالاي لاما ئەۋلادتىن ئەۋلادقا روھلارنىڭ ئۇلىشىشى ئارقىلىق كېلىدۇ . دېمەك ئەقىدىگە ھوقۇق تىماسى تەڭرىنىڭ ئىگىسى .
شۇنداق قىلىپ ٦ مىليون تىبەت خەلقى ۋە ئۇنىڭ بۇددىست جەمئىيەتلىرى دالاي لامانى ھاياتتا قاتارىدىن تارتىپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى روھانىي رەھبەر دەپ بىلىپ كېلىشكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئالاھىدە قاراپ تەربىيىلىگەن ئىدى .

دالاي لامانىڭ قېچىشى خىتاي بىلەن سوۋېتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپنى ھەقىقىي ئوتتۇرىغا چىقىرىپ قويغان ئىدى . خىتاي رەھبەرلىكى لاساننى ئىشغال قىلىپ بولۇپ ، ئون مىڭلارچە تىبەتلىكلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى جەمئىي ئادەم دالاي لامانى قېچىپ قېلىشتىن ئىلگىرى قىلىپ بىر- بىرلەپ ئاختۇرۇپ تەكشۈرۈپ تاپالمىدى . ئۇ قاچقاندىن كېيىن ھىندىستانغا سالامەت يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئىلان قىلىندى . ئاياللار ئۆيىدە ئادەتتىكى بۇخرالار ، ئۇيغۇرلار ، ئەمەلدار ، دىنىي بۇددىستلاردىن بولۇپ تىبەت خەلقىنىڭ ئۆزىدىن بىر قىسىمى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھىندىستانغا قېچىپ باردى .
تىبەتلىكلەر ھىندىستانغا يەرلىشىپ بىرىنچى باسقۇچتا ئۇلارنىڭ ئارىسى ئىنگلىزچە بولدى . دالاي لاما ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ھىندىستاندا بۇددىست دىنى ئۈچۈن ئالاھىدە يېڭى كېلىپ ھىندىستا

نىڭ شىمالى چېگراسى خىتاينىڭ ئەھدىسى ئاستىدا ئىكەنلىكىنى
كۆزدە تۇتۇپ، ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارنى قوللايدىغانلىقى
نى بىلەتتى. شۇڭا قىسمەن ئۇلار قوللىشىنىڭ چېكىنى بىلەتتى.
ئەلۋەتتە 1949 - 1950 - يىللىرى خىتاينىڭ تەھدىتى ھىندىستا
نىڭ ھىمايە قىلىشىنى تەلەپ قىلغانىدى. ئەمما ئەينى مۇستەقىللىققا
ئېرىشكەن ھىندىستاننىڭ داھىيسى «جاۋاھارلال نېھرۇ» تىبەتتەك
كىچىك بىر دۆلەت ئۈچۈن قوشنىسى بولغان بۈيۈك خىتاي دۆلىتى
بىلەن ئۇرۇش خەۋپىگە دۇچ كېلىشنى خالىمىغانىدى.
ئەمما ھىندىستان يانا چېگرالار ئۈچۈن ئامانلىق تۇيغۇسى ئۈچۈن شارائىتىنى
يارىتىپ بەردى. ئەمما ئۇلارنى ئۆز چېگرالىرىدىن تولىمۇ يىراق رايونلارغا
ئورۇنلاشتۇردى. چۈنكى ھىندىستان ~~[illegible]~~ خىتاي قوشۇنلىرى
بىلەن چېگرا توقۇنۇشى بولۇپ قېلىشنى خالىمايتتى. تىبەتلىكلەر ئۈچۈن
يول ياساش ئىشىنى تېپىپ بەردى. ئەمما ئۇلار بۇنداق ئېغىر ئىشلارنى
قىلىپ ئادەتتىكى ئەمگەكچى ئىدى. ئاخىردا ھۆكۈمەت ئۇلار ئۈچۈن ھىندىستاننىڭ
جەنۇبىدا تېرىلغۇ يەرلەرنى بۆلۈپ بەردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار —
ئورۇنلاشقان يەرلىرىدە تېرىقچىلىق قىلىپ تەقلىدىي ھاياتىنى تەشكىللەشكە
كىرىشىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ دالاي لاما سۈرگۈندە ھۆكۈمەت
قۇردى. ئۇ ھازىرمۇ ۋەتەن داۋاسى ئۈچۈن ھىندىستاننى
بازا قىلىپ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا قاتراپ تۇرىدۇ.
سۈرگۈندە ئۇزۇن تۇرغانلىقىغا قارىماي تىبەتلىكلەرنىڭ كۆپىنچى
دېگۈدەك ئۆز ۋەتىنىگە تەشنالىق بىلەن سېغىنىپ كۆز تىكىپ تۇرىدۇ.
بۈگۈنكى بېيجىڭ ھاكىمىيىتى تىبەتنى زېمىن، خەلق بىلەن قوشۇپ بىر پۈتۈن
ئۈچۈن مۇمكىن بولغان تېز يول ئارقىلىق تىرىشىۋاتىدۇ. بېيجىڭ
50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ھەقىقىي مەسىلە تىلى بىلەن ئومۇمىي مەسىلە قىلىشتا
ستانلارنىڭ يولىنى تۇتتى. يەنى ئۇلارغا كۆرۈنۈشتە مەسىلە

ئۆزلىرى ئىبادەتلىرىگە يول قويغاندەك، دىنىي پائالىيەتلىرىگە تار دائىرىدە يول
قويغاندەك قىلىپ، مۇھىم مەسىلىلەردە موسكواغا بويسۇنۇش، كوممۇ-
نىزم ئىدىيەسىگە قاراپ ھەرىكەتلىنىش سىياسىتىنى كۈچەيتتى. لېكىن
بېيجىڭ 1959-يىلى بۇلۇڭدىن ۋازكەچتى (ستالىنغو سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشغالىيىدىكى
ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىن بۇ سىياسەتنى ئاللىبۇرۇن ئەمەلدىن -
قالدۇرغان ئىدى). خىتايلار تىبەت مىللىتىنى ساقلاپ قېلىشقا
چەكلىك دائىرىدە يول قويۇشقا تىرىشتى. لېكىن ئۇلار تىبەتنىڭ يەرلىك
دىنىي ئىشلىرى ۋە ئاسارە-ئەتىقىلىرىنى ھەدەپ سىستېمىلىق يوقىتىشقا كىرىشىپ
كەتتى. ئەمما تىبەتلىكلەرنىڭ بۇ تۈزۈملىرىگە ئىچكى-تاشقى جەھەتلەردە
خىتايغا سېغىنمىغاچقا، دىنىي مىللىي ئۆرپ-ئادەتلىرىنى تاشلىمىغاچقا ئۇلار
ئۈستىگە قوزغالغان. بېسىم ۋە كەمسىتىشلىك كۆتۈرۈلمە يىغىنلىقىنى
كەڭ دائىرىدە تەشۋىق قىلدى. خىتاي ھاكىمىيىتى ئىبادەتخانا
يېزىلىرىدىكى دىنىي راھىبلارنى ۋە دىندارلارنى ئېغىر ئىش يۈكلىرىگە
سوراپ قىيناشقا كىرىشتى. مەكتىپلەرگە راھىبلار يوقىلىش ھالىغا
بولدى. خىتايلار پادىشاھلىق تۈزۈملىرى. بۇتخانىلارنى بۇزۇپ
تالان قىلىپ كۆيدۈرۈپ ھېچقانداق تاشلاپ بۇزۇلمىغانلىرىنى ئامبار
زاۋۇتلارغا ئىشلەتتى.

«قار زېمىندىن سۈرگۈن» (تىبەت خەلقىنىڭ تارتقان
دەھشەتلىك كۈنلىرى ئۈستىدىكى ئىخچام سۆزلەر) كىتابىنى يازغان
ئامېرىكىلىق ئىقتىسادچى جون ئۆندەن مۇنداق دەيدۇ: «تىبەتنىڭ يېقىنقى تارىخى،
ئىشغالىيەت ئاھالىسىنىڭ ئالتىدىن بىرى (يېرىم مىليون ئىككى يۈز مىڭ)
ئادەمنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغانغا كۆيۈنگەنلىك ئۈزۈندا بولۇپ قالدى.
خىتايلار تىبەتتە تارىختىن بېرى يىللىق مەھسۇلاتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان
6250 كە يېقىن بۇتخانىنى ۋەيران قىلدى. تېخى يادرو پاناك ئۈسكۈنىلىرى
يەر كۆلىمىگە توغرا كېلىدىغان ئېلگىردىن تارتىپ ھىمايە قىلىپ كەلگەن

مۇنبەت رايونلىرى ھايۋانلار ھاياتى، جاڭگاللارنى يوقۇتۇپ تۈگەتتى».
بېجىڭ 60 - يىللاردىن تارتىپ تىبەتتە مىليونلارچە خىتايلارنى
يەرلەشتۈرۈپ كەلدى. بۈگۈنكى كۈنلەردىمۇ ھەدەپ يەرلەشتۈر-
ۋاتىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن تىبەتنى خىتاي ئۆلكىلىرى بىلەن ئۇلاش
ئۈچۈن قاتناش لىنىيەلىرىنى كەڭ كۆلەمدە ياسىدى.
ئەينى ۋاقىتتا خىتاي ھاكىمىيىتى خىتاي ئىچىدە ئومۇميۈزلۈك تۇغۇت چەكلەش
سىياسىتى ئېلىپ باردى. خىتايدا بىر ئائىلە بىردىن زىيادە بالا تېپىشقا رۇخسەت يوق.
ئەمما بۇ سىياسەت تىبەتتە ياشاۋاتقان خىتايلارغا ئىجرا قىلىنمايدۇ.
ئەينى ئەھۋال تىبەتنىڭ شىمالىدىكى مۇسۇلمانلار ياشايدىغان
شىنجاڭ دەپ ئاتالغان (شەرقى تۈركىستاندىمۇ) بولۇپ كەلدى.
شەرقى تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ تەقدىرىمۇ تىبەت خەلقىنىڭ تەقدىرىدىن
پەرقلەنمەيدۇ. (بەلكى ئۇ رايوننىڭ تەبىئى بايلىق مەسىلىسى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرۈۋېتىدۇ)
قارىماققا خىتاي تىبەتنى 20 - ئەسىردە يۇتۇپ بولغاندەك قىلاتتى.
لېكىن دالاي لاما ھىندىستاننىڭ دارامسالا دېگەن يېرىدە تىبەتنىڭ
مەۋجۇتلۇقىنى، ئاخىرىدا خەلقنىڭ مۇستەقىللىق بىلەن نىجات قىلىش ئارزۇسىنى
ساقلاپ قالدى.
ئەلۋەتتە بۇنىڭدا خېلى كۆپ ئوخشاشلىق بار، لېكىن يەنە بەزى پەرقلىق تەرەپلىرى بىلەن
ئۇيغۇرلارنىڭ تىبەتلىكلەرگە قارىغاندا بىر قەدەر ئېغىر بولغان بەزى پەرقلىرى بار، يەنە بىر تەرەپتە
تىبەتلىكلەر بىلەن خىتايلار ئوتتۇرىدىمۇ پەرق كۆپ. مىسال قىلىپ
ئېيتقاندا ئۇيغۇرلارنىڭ رەھبەرلىرى زېمىن كېڭەيتىش ساھەسىدە
ئۇيغۇرلار ئىچىدە تىبەتلىكلەرنى ئىسلامغا ئويلىمايدۇ. بەلكى
ئادەتتە زېمىن ئالالايدۇ. بۇ يەردىن خىتايدىكى نىزامىنىڭ بۇددىزمغا
مايىل ئىكەنلىكىنى قىلالايمىز. ئۇندىن باشقا تىبەتلىكلەر بۇددىزم
لار بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكى چەقچاق تۇرىدۇ.
ئۇيغۇرلاردە بولسا تىبەتلىكلەر بىلەن پۇخرالىق ھەل قىلىش يولىدا -

ئەقىلنى قايىل قىلارلىق بىر يول ئېلىنىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەستەك
قىلىدۇ . بەزىلەرنىڭ بۇ شەرتلەرنى ئىشچى پارتىيىسى ئەمەلگە ئاشۇرالايتتى
دېگىنىنى كۆرسەك . شۇنى ئېيتىشتىن چەتتە قالماسلىقىمىز كېرەككى بۇ پارتىيە
ھاكىمىيەتتە ئوتتۇز يىلدىن ئارتۇق تۇرغانلىقى ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ئېنىق كۆرۈۋاتىمىز
غۇ !! ..

نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن 2 رەھبەرنىڭ رەھبەرلىك ئۇسلۇبى ،
شەخسىي ئىمكانىيەتلىرىدە پەرق كۆپ ، دالاي لاما 1989 - يىلى نوبېل مۇكاپاتىغا
ئېرىشتى . ياسىر ئەرەفات ئەينى مۇكاپاتقا 1994 - يىلى ئېرىشتى .
بەزىلەر شۇنى بىر بىرىگە سۆزلىگەن ھاياتىنى باشلىغاندىن بېرى مۇستەقىللىككە قارشى جىددىي تېررورىزىم دېيىشنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن تىنچ يول بىلەن
كۆرەش قىلىش تەشەببۇسىدا چىڭ تۇردى . ھەممە ئۇ سۆزلىگەندەك
خەلقى ئۈچۈن ئۆلۈك مۇستەھكەم ، كۈچلۈك مۇئەسسەسەلەرنى قۇرۇپ
بېرىشتە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى . ئەينى ۋاقىتتا ئۇ ۋەتىنىدە قېپقالغان
تىببەتلىكلەر ئۈچۈن ئىلھام مەنبەدارغۇچ رولىنى ئوينايدۇ .
70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى خىتاي ھاكىمىيەتلىرى (غەربنى رازى قىلىش ، ياكى
تىببەتتە داۋاملىشىۋاتقان داۋالغۇشلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن بولسا
كېرەك) دالاي لاما بىلەن قايتا ھەمكارلىشىش ئىمكانىيىتىنى ئىزدەشنى
قارار قىلدى . 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدىمۇ ئەينى ھالەت بولغان ئىدى .
خىتاي ھاكىمىيىتى خەلقنىڭ يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلغاندىن كېيىن يەرلىك
خەلققە قايتا بۆلۈپ بېرىشكە باشلىغانلىقى ھەمكارلىشىشنىڭ يولىنى
ئېچىش مۇمكىن دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك . 1959 - يىلىمۇ زىددىيەتنى
ئويلىغانلىقتىن ۋە قىيىن پەرىشانلىق ھاسىل قىلدى . كېيىن خىتاي بۇ سىياسەتنى
يېڭى يېزىن خەلق ئىستىلىكلىك ئۆكتىچىلەرگە بېرىشكە باشلىدى .
شۇنداق قىلىپ 2 تەرەپ قايتا ئالاقىنى باشلاشقا كېلىشتى .
دالاي لاما ۋەكىللىرىنىڭ كۆزىتىشى ، ۋەزىيەتنى ئوقۇپ بېقىش ئۈچۈن

تىبەتكە ئۆمەك يوللىدى . ئۆمەكلەر ، ئۇ تىبەت داھىيسى دالاينىڭ
قىزغىن قارشى ئېلىش تەسىرات قالدۇردى . تىبەت خەلقىدە ئەنگلەن
ئۆمەكلەرنىڭ دالاي لامانىڭ ئۆز سىياسەتلىرىنى ئىلگىرىلەتكىنى بىلەن ، ھەممىسى
ئۆز مىللىتى ئۈچۈن تىبەت خەلقى ئۆمەكلەرگە چوقۇنغان ھالدا يىغا-زارلار بىلەن ئالقىش
تۇيغۇ خۇشاللىق شوئارلىرىنى توۋلىشىپ ئۆمەكلەرگە خەلق ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك
ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن خىتاي ئاتالمىش قىلمىشلىرىنىڭ
جازالىرىنى بۇ سەۋەب ئۆلەر ئىشىرەپ ئۇلارنىڭ روھانى ، سىياسى داھىيسىنىڭ
ئۆمەكلىرىنى تەبرىك بىلەن كۈتۈۋالدى ئۆز تۇيغۇسىنى يېقىنلا ئېچىلىشقا
باشلىدى . تىبەت خەلقى ئۇچرىغان دالاي لامانىڭ ئۆزىمىزنى يېتەكچى غايىسى
خىتاي ئىشغالىيىتىدىن باشلاپ قەتئى چەكلەنگەن ئىدى .
ئۆمەكلەرنىڭ بۇنداق قارشى ئېلىنىشى تولۇق تەكلىدە دالاي لاما ،
شۇنداق ھەم خىتاي رەھبەرلىكى ئۈچۈن 1959 - يىلىدىن بۇيانقى ئاپتونومىيە
سىياسىتى ۋە خىتاينىڭ ئاساسلىق ئىشغالىيىتى مۇكەممەل ئەمەسلىكىنى
ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى . تىبەت خەلقى مىليون ئادەملىرى ئىچىدە يولسىز
ھەرىكەتسىز بولسىمۇ تولۇق مۇستەقىللىقنى باشقىدىن قولغا كەلتۈرىدىغان
ئىكەنلىكىنى ، رازى بولمايدىغانلىقىنى نامايەن قىلدى . ھەر ئىككى تەرەپ
بىرلىك بولغاندا قالغانلىقىنى چۈشىنىپ قانائەتلەنگەن سۆھبەتنى
توختىتىشنى قارار قىلدى . خىتايمۇ ئالدىدا ئىشغالىيەتنى بىۋاسىتە
داۋاملاشتۇرۇشتىن باشقا چارە يوقلۇقىنى چۈشەندى .
شۇنداق قىلىپ دالاي لاما ھەم ئالدىدا قىيىنچىلىقلارنىڭ ئېغىرلىقى ،
ۋاقىتنىڭ ئۆزۈۋېرىپ كېتىشى قارىماي مۇستەقىللىقتىن باشقا
چارە يوقلۇقىنى ياخشى بىلدى .
قارىغاندا 15 يىلدىن كېيىن دالاي لامانىڭ كۆز قارىشى توغرا ئىدى .
ئەمەلىيەتتە خىتاي ئارمىيىسى تىبەتنى ئىشغال قىلىشتا داۋاملاشتۇراتتى ،
ئۇ يەردىكى خىتاي كۆچمەنلىرىنى ھىمايە قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، تىبەت خەلقىنىڭ

مۇستەقىللىقى بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتتى ، ھەمدە ئۈمىت - ئىشەنچلىرى
سوغۇپ قالمىدى . رايونىدا سۈركۈلۈش پەيدا قىلغان ئاخىرقى مەسىلە
خىتاينىڭ 6 يىل بۇرۇن ئاپارغان قىلغان روھانىي داھىي ئورنىغا يېڭى باچىغان
لاما تىكلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىدى . خىتايلار ئۇزۇن ئاپارغان قىلغان
ئادەمنى تىكلەشتە غەلىبە قازاندى . لېكىن ئۇلار بۇخارالارنىڭ غەزىپىدىن
ساقلىنىش ئۈچۈن ئاخشام سائەتلىرىدە لاما تىكلەش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈشكە
مەجبۇر بولدى . ئۇنىڭدىن كېيىن خىتايلار ئۇزۇن تىكلىگەن ھاياتقا ئەمدىلا قەدەم
قويغان كىچىك بالىنى « ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىنى مۇھاپىزەت قىلىش » ئۈچۈن بېيجىڭغا يۆتكەپ
كەتتى .

ئىلاۋە :

ئىسرائىلىيەنىڭ خېبرونغا قىلغان ۋەھشىي ھۇجۇمىدىن 2 ھەپتە بۇرۇن ،
خىتاي ئاخباراتلىرى ئىسرائىلىيە ھەربىي قوماندانلىق شىتابى رەئىسى ۋە ئۇ-
نىڭ (ليال) خىتاينىڭ نۇرغۇن شەھەرلىرىگە قىلغان ئازانلىق ئازىيىس
زىيارىتىدە زىيارەتتە بولۇۋاتقانلىقىنى پەخىرلىك ئېلان قىلىشقانىدى .
لېكىن بۇ سەپەرنىڭ مەخپىيىتى نېمىدى ؟ تارىشچە ئىسرائىلىيە ھەربىي
مەسئۇلى خىتاي راكېتالىرى مەنبەلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى ، بىرلىكتە
دۆلەتلەر ئارىغاندا بىر نەچچە يىلدىن بېرى خىتاي ئىسرائىلىيەدىن
راكېتالار تېخنىكىسىنى ئېلىشتا ئىدى . شۇڭا قوۋم قىلىپ ئېنتاليانىڭ
1989 - يىلى شىيۇننىڭ باشلىرىدا دېموكراتىيىنى تەلەپ قىلىپ چىققان
ئوقۇغۇچىلارنى ئايىنى قانلىق باستۇرغاندىن كېيىن خىتاي ھەربىي
رەھبەرلىرىنى غەربلىك مەنسەپدارلىرى ئۇمۇمىيۈزلۈك ئالاقىنى ئۈزۈپ
يېتىم قالدۇرغاندىن كېيىن ئۇلار ۋاشىنگتوندا ئامېرىكىلىقلارنىڭ يېقىنلىق
دوستى بولغان ئىسرائىلىيە ھەربىي مەسئۇلى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئۇزۇن
ۋاقىت بېخەتلىكنى ھەسسە قىلىشتى ، ھەمدە ئۇ ئامېرىكا كونگرېس-
نىڭ خىتاي مەسئۇللىرىغا بولغان ئۈچچىنچىلىكنى يېڭىلاشتىكى ياردەم
قىلاتتى .

ئىسرائىلىيە ئۇ خىتا يەردە ئەرەبلەر مەغلۇب بولغان
ھالدا تىلەرنى قەرەرلات قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قوللىنىشنىڭ ئۆز
سوئاللار توغرۇلۇق سۆھبەت ئۆتكۈزۈشمۇ يوق ؟
مەن ئوقۇغان دۆلەتلەردا ئىسرائىلىيە مەسىلىسىنىڭ
مەتبەتىنى زىيارەت قىلغان ئەھمەت بىر نەرسە دېيىلمىگەن ئىدى .

ماقالىنى يازغۇچى ; ھىلىنا كوبان
ئەنگىلىيەلىك يازغۇچى ئوتتۇرشەرق ئىشلىرى
مۇتەخەسسىس .

لوندوندىن چىقىدىغان ,,ئەلھايات،، ناملىق ئەرەبچە گېزىتىنىڭ
15 - ئىيول - 1996 - يىللىق سانى .